

9-Мавзу: Пул таклифи. Пул бозорида мувозанат Режа

1. Пул таклифи. Банк мультипликатори.
2. Пул таклифининг кенгайтирилган модели пул мультипликатори.
3. Пул бозорида мувозанат.

1. Пул таклифи. Банк мультипликатори.

Пул таклифи (M_s) ўз ичига банк тизимидан ташқаридаги нақд пуллар (C) ва зарур бўлганда (D) иқтисодий агентлар битимлар учун ишлатиши мумкин бўлган депозитларни олади:

$$M_s = C + D.$$

Аксарият мамлакатларда давлат пул чиқаришда монопол ҳуқуққа эга. Уни амалга ошириш ҳуқуқи нисбатан мустақил муассаса Марказий банк ихтиёрида. “Марказий банк Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонуний тўлов воситаси сифатида банкнотлар ва тангалар кўринишидаги пул белгиларини муомалага чиқариш мутлақ ҳуқуқига эга”*. Аммо пул таклифини кўпайтириш имконига ёки пул яратиш қobiliятига тижорат банклари ҳам эга. Улар кредитлар бера бориб, тўлов воситалари эмиссиясини ёки кредит мультипликациясини амалга оширади. Масалан, А банкнинг депозити 2000 сўмга ўсган бўлса, заҳира нормаси 20 % га тенг бўлганда (заҳира нормаси – тижорат банklar депозитларининг маълум қисмини Марказий банкда сақлаб туриш нормаси), у 400 сўмни Марказий банкда заҳиралаб, қолган 1600 сўмни қарзга беради. Шундай қилиб, А банк пул таклифини 1600 сўмга кўпайтиради ва у энди $2000 + 1600 = 3600$ сўмни ташкил этади. Яъни, омонатчиларнинг депозитлардаги 2000 сўмдан ташқари яна 1600 сўм қарз олувчилар қўлида қолади. Агар, 1600 сўм яна банка тушса, (масалан, Б банкка) унда 20 % га тенг бўлган заҳира нормасида у 320 сўмни заҳирада қолдириб, 1280 сўмни кредитга беради ҳамда шу миқдорда пул таклифини оширади. Кредит беришнинг бу жараёни сўнгги пул бирлигидан фойдаланишга қадар давом этади. Якуний ҳисоб китоб банк депозитлари жами 10000 сўмга кўпайганлигини кўрсатади. Бу жараённи формула кўринишида қуйидагича ёзишимиз мумкин:

$$M = (1 / rr) \times D$$

Бунда: M - пул таклифи ҳажми; rr – мажбурий заҳиралаш нормаси ;

D - дастлабки депозит.

Келтирилган формуладан кўриниб rr коэффицентига боғлиқ бўлиб, уни банк/турибдики, пул таклифи $1/rr$ мультипликатори ёки пул экспансияси мультипликатори, деб аталади. У ушбу банк заҳиралар нормасида ортиқча заҳираларнинг бир пул бирлиги билан яратилиши мумкин бўлган янги кредит пулларининг энг кўп миқдорини билдиради.

2. Пул таклифининг кенгайтирилган модели, пул мультипликатори.

Пул таклифининг умумлашма модели Марказий банкнинг пул таклифидаги роли ҳамда пулнинг бир қисмини депозитлардан нақд пулларга оқиб ўтишни ҳисобга олган ҳолда ёзилади. Бу модел бир қатор янги ўзгарувчиларни ўз ичига олади. Булар:

---

* Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки тўғрисида”ги Қонуни, 1995йил. 21 декабрь / Ўзбекистон банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами.Т.: Ўзбекистон, 2003., 18-б.

- пул базаси (резерв пуллар, юқори қувватли пуллар) – банк тизимидан ташқаридаги нақд пуллар ва тижорат банклари Марказий банкда сақлайдиган депозитлар суммаси;

- депонентлаш коэффициенти - $C_r = C / D$

Пул базасини MB ва банк резервларини R деб белгиласак,

$$MB = C + R.$$

Пул таклифининг кенгайтирилган моделини ыуйидагича ёзиш мумкин:

$$M_s = \frac{C_r + 1}{C_r + r_r} \cdot MB \quad \text{ёки} \quad M_s = m \cdot MB$$

$(C_r + 1) / (C_r + r_r)$ нисбат пул мультипликатори деб юритилиб бир сўмлик пул базаси ҳисобига неча сўмлик пул таклифи юзага келишини кўрсатади. **Пул мультипликаторини** – пул таклифининг пул базасига нисбати кўринишида ёзиш мумкин:

$$m = \frac{M_s}{MB} = \frac{C+D}{C+R} = \frac{C/D + D/D}{C/D + R/D} = \frac{C_r + 1}{C_r + r_r}$$

C_r миқдори – аҳолининг ўз маблағларини нақд пуллар ва депозитлар ўртасида қандай пропорцияда сақлашни танлашга боғлиқ.

$r_r = R / D$ миқдори эса – аҳолининг нафақат Марказий Банк белгилаб берган мажбурий резерв нормасига, балки тижорат банклари сақлаб туришни мўлжалланаётган ортиқча резерв миқдорига ҳам боғлиқ.

Демак, пул таклифи пул базаси ва пул мультипликатори миқдорига боғлиқ экан. Пул мультипликатори пул базасининг бир миқдорга ошиши натижасида пул таклифи қандай ўзгаришини кўрсатади.

Марказий банк пул таклифини авваламбор, пул базасига таъсир этиш йўли билан тартибга солади.

Мамлакатда пул миқдори кўпаяди, агар:

- пул базаси ўсса;
- мажбурий заҳиралаш нормаси пасайтирилса;
- тижорат банкларининг ортиқча резервлари камайса;
- нақд пулларнинг депозитлар умумий суммасига нисбати пасайса.

3. Пул бозорида мувозанат

Пул бозори модели пулга талаб ва таклифни бирлаштиради. Дастлаб, соддалик учун пул таклифи Марказий Банк томонидан назорат қилинади ва

$(M/P)^s$ даражасида қайд қилинган деб оламиз.

Агарда M - пул таклифини, P - нархлар даражасини билдирса, M^*/P^* пул воситаларининг реал заҳираси миқдорини кўрсатади.

$$(M/P)^s = M^*/P^*$$

Бу ерда: M - пул таклифи даражасини билдиради;

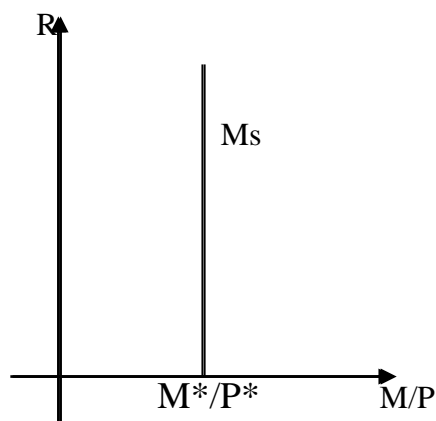
P – баҳолар даражаси (ушбу моделда экзоген ўзгарувчи) ни кўрсатади.

18-чизма реал пул таклифи миқдоридagi фоиз ставкасига боғлиқ бўлмаган вазиятни кўрсатади. Шунинг учун реал пул воситалари таклифи графикда кўрсатаётганимиздек вертикал чизиқ кўринишига эга бўлади. Бу ҳолат фоиз ставкаси қанчалик ўзгаришига қарамадан реал пул таклифи миқдори ўзгармасдан қолган вазиятни акс эттиради.

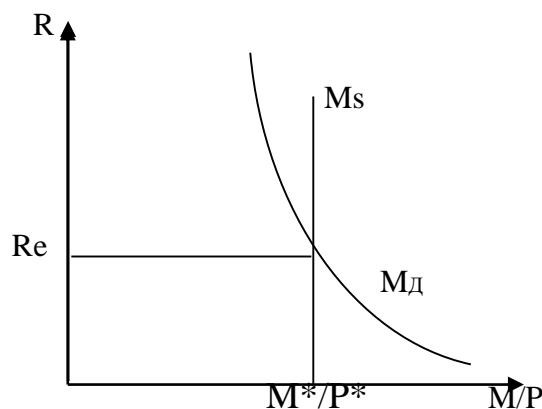
Баҳолар даражасини ҳам барқарор деб қабул қиламиз. Бу ҳолатда реал пул таклифи M^*/P^* га тенг ва графикда M_s тўғри чизиқ кўринишига эга бўлади.

Пул талаби берилган даромад даражасида фоиз ставкасига тесқари пропорционал эгри чизиқ кўринишига эга. Мувозанат нуқтасида пул талаби ва таклифи ўзаро тенг, (19-чизма).

Ўзгариб турувчи фоиз ставкаси пул бозорини мувозанатда ушлаб туради. Фоиз ставкасининг ўзгариши натижасида иқтисодий агентлар ўз активлари таркибини ўзгартиргани туфайли пул бозорида мувозанатга эришиш учун вазиятга таъсир этиб уни ўзгартириш зарур ва мумкиндир. Агар R жуда юқори бўлса, пул таклифи унга бўлган талабдан юқори бўлади. Иқтисодий агентлар ўзларида тўпланиб қолган ортиқча нақд пулларни акция ва облигацияларга айлантириб, улардан қутилишга интилишади.

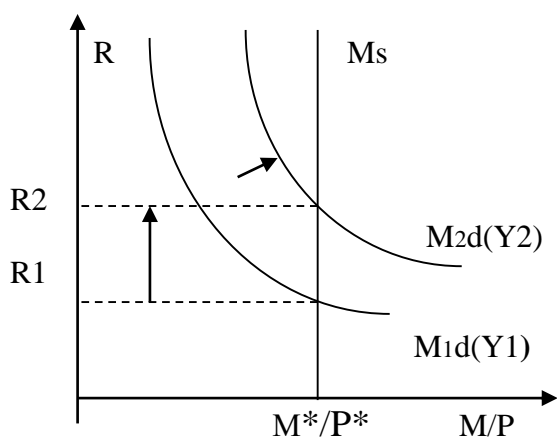
18-чизма. Реал пул воситалари захи-
раси таклифи графиги

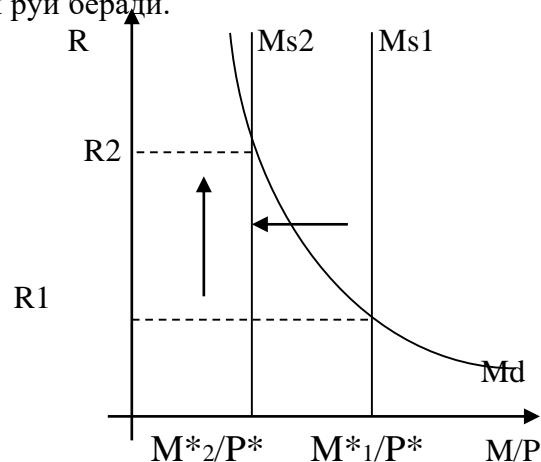
19-чизма. Пул бозорида мувозанат
моделли

Юқори фоиз ставкаси, таъкидланганидек, облигациялар курсининг пастрок даражасига мос келади. Шу сабабли, арзон облигацияларни (келажакда фоиз ставкаси пасайиши оқибатида улар курси ўсишини кўзда тутиб) сотиб олиш фойдали бўлади.

Банклар, $M_s > M_d$ бўлгани учун фоиз ставкасини пасайтира бошлайди. Аста-секин иқтисодий агентлар ўз активлари таркибини ўзгартириши ва банклар томонидан фоиз ставкасининг ўзгартирилиши оқибатида пул бозорида мувозанат тикланади. Фоиз ставкаси пасайиб кетган ҳолатда тесқари жараён рўй беради.

20-чизма. Даромадлар даражасининг
ошиши натижасида пулга

21- Пул таклифининг камайиши
натижасида пул бозорида муво-

талабнинг ўзгариши.

занатнинг ўзгариши.

Фоиз ставкаси ва пул массаси мувозанатли даражасининг ўзгариб туриши пул бозорининг экзоген ўзгарувчилари – даромадлар даражаси ва пул таклифининг ўзгариши натижасида ҳам рўй беради.

График кўринишда, бу, пул талаби ва пул таклифи эгри чизиқларининг силжиши сифатида намоён бўлади (20, 21 чизмалар).

Даромадлар даражасининг Y_1 дан Y_2 га қадар ўсиши (20-чизма) пулга талабни $M1d$ дан $M2d$ гача ошишига ва фоиз ставкасини R_1 дан R_2 га қадар кўтарилишига олиб келади. Пул таклифининг камайиши ҳам фоиз ставкасининг кўтарилишига ва мувозанат нуқтасининг ўзгаришига олиб келади.

Пул бозорида мувозанатни ўрнатиш ва сақлаб туриш механизми қимматли қоғозлар бозори ривожланган бозор иқтисодиёти шароитида муваффақиятли амал қилади. Пул бозоридаги мувозанат товарлар ва хизматлар бозоридаги мувозанат сингари макроиқтисодий мувозанатнинг муҳим таркибий қисмидир.

Қисқача хулосалар

Пул эмиссияси фақат Марказий банк ваколатига кирсада, тижорат банклари ҳам кредит бериб пул таклифини кўпайтириш қобилиятига эга.

Тижорат банкларининг пул таклифини келтириб чиқариш имконияти мажбурий заҳира нормасини белгилаш орқали тартибга солиб турилади.

Умумий пул таклифи нафақат жорий ҳисоблардаги маблағлардан, балки аҳоли кўлидаги нақд пуллардан ҳам ташкил топади. Пул таклифи миқдори мажбурий заҳира нормаси, депонентлаш коэффиценти ва пул базаси миқдорига боғлиқ.

Маҳсулотлар бозоридаги каби пул бозорида ҳам пулга бўлган умумий талаб ва таклиф мувозанат нуқтада кесишади. Маҳсулотлар бозорида мувозанат нуқтани нархлар тенглиги асосласа, пул бозорида эса бундай тенгликни фоиз ставкаси белгилайди.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Пул таклифи асосида нималар ётади? Банк мультипликатори қандай аниқланади?
2. Пул базасининг моҳиятини тушунтириб беринг.
3. Пул таклифининг умумий модели моҳиятини тушунтириб беринг.
4. Депонентлаш коэффицентинг пасайиши пул мультипликатори ва пул таклифига қандай таъсир кўрсатади?
5. Пул бозоридаги мувозанат нуқтаси нимани билдиради? Пул бозорида мувозанат қай йўсинда таъминланади?

Асосий адабиётлар

1. И.А.Каримов. “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари”. Т.: Ўзбекистон, 2009 йил. -56 б.
2. И.А. Каримов. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш давр талаби. «Халқ сўзи». 2009 йил, 14 февраль.
3. Б.Ю.Ходиев, А.Ш.Бекмуродов, У.В.Ғофуров, Б.К.Тухлиев. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт, 2009. – 120 б.
4. Абель Э., Бернанке Б. Макроэкономика. 5-е изд.- СПб.: Питер, 2008, 340-360, 655-666 с.с.

5. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика: Учебник.-7-е изд. перераб. и доп.- М.: Издательство “Дело и сервис”, 2005. 147-167 с.с.
6. Ахмедов Д.К., Ишмухамедов А.Э., Жумаев К., Джумаев З.А. «Макроиктисодиёт» Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти 2004, 84-94 б.б.
7. Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р. Макроэкономика; Учебник для вузов , 3-е изд., дополненное.-СПб.: Питер, 2009, 142-156 с.с.
8. Ishmuhamedov A.E., Djumayev Z.A, Jumayev Q. X. Makroiqtisodiyot. (O'quv qo'llanma).-Т.: O'zbekiston Yozubchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2005. , 77-83 б.б
9. Тарасевич Л.С., Гребников П.И., Лусский А.И. Макроэкономика: Учебник.- 6-е изд. , испр. и доп. –М.: Высшее образование», 2006, 89--127 с.с.